

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ

Майя БАБКІНА

РОЛЬ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається роль літератури як одного із виховних факторів у становленні особистості та формуванні громадянськості. Досліджується вплив культури на свідомість особистості в різних літературних напрямках та періодах розвитку суспільства. Аналізуються культура і творець як нерозривне діалектичне єдине, як суб'єкт і об'єкт історії.

Проблема формування громадянської культури сучасної молоді особливо актуальна на етапі розвитку демократичного суспільства. Оскільки Україна розбудовує громадянське суспільство, то, природно, виникає потреба у напрацюванні певних засобів і методів впливу на молоде покоління, що житиме в цьому суспільстві й одночасно будуватиме його. Одним із таких виховних засобів на формування громадянських якостей особистості розглядається література та її роль у суспільному житті людини.

Мета статті — дослідити роль світової та української літературної спадщини у формуванні громадянської свідомості особистості

Подальший розвиток демократичного суспільства, вирішення численних проблем у житті країни багато залежить від рівня сформованості громадянської позиції в підростаючого покоління, потребі духовно-морального розвитку особистості, повазі до історико-культурної спадщини свого народу.

Проблема виховання людини як громадянина не втрачала своєї актуальності протягом усієї історії розвитку суспільства. Вона надалі, залишаючись однією з головних проблем педагогіки, психології, філософії, культурології та інших гуманітарних наук, ставить собі за мету формування громадянина як інтегровану особистість з почуттям власної гідності, моральних ідеалів, внутрішньої свободи, здатної до самовизначення і самовдосконалення, яке має проявлятися у залученні до культурно-історичного минулого людства, успішній громадянській діяльності і прагненні до гармонії.

Гармонійно-розвинена людина — це високодуховна, творча особистість, яка намагається творити добро, і громадянин, котрого хвилюють проблеми суспільства.

Значним виховним фактором у становленні особистості і формуванні громадянськості є література, що розширює межі особистого досвіду, дозволяє осмислити явища сучасності і минулого, побачити створені уявою письменника картини майбутнього. Відіграючи значну роль у суспільному житті людини, література сприяє вихованню її думок і почуттів, освідомленню обов'язку перед Батьківщиною і народом, впливає на діяльність особистості.

Всі літератури різні за національним змістом, історією, традиціями, але об'єднує їх одна мета — виховання гідного громадянина. Геніальні літературні твори входять у свідомість поколінь, пристосовуються до нового суспільного життя і набувають виховного сенсу.

“Слово о полку Ігоревім” у слов'ян, “Пісня про Роланда” у французів, “Пісня про мого Сіда” в іспанців, “Пісня про Нібелунгів” у німців, “Повість про дім Тайра” в японців, “Беовульф” в англійців є безсмертними пам'ятками національної літературної традиції, які вражають не лише поетичною красою, мають не тільки історичну цінність, а й несуть у собі високий патріотичний, моральний і духовний зміст.

Утвердження поваги до гідності й розуму людини, вияв її природних здібностей і людських почуттів, звеличення людської діяльності, всебічний розвиток особистості відображаються у гуманістичних поглядах філософів, митців, письменників епохи Відродження (Ф. Петрарка,

Дж. Бокаччо, Леонардо да Вінчі, Л. Аріосто, Т. Тассо, Ф. Рабле, М. Монтень, Г. Сакс, Т. Мор, В. Шекспір, М. Сервантес та ін.).

Особисте і суспільне гармонійно поєднуються у філософських поглядах М. Монтеня. Щастя окремої людини співпадає у нього з потребами інших людей і суспільними інтересами. На думку мислителя, той, хто відчуває власну людську гідність, зрозуміє свої обов'язки перед іншими людьми і суспільством, зрозуміє своє покликання сприяти суспільній користі, виконуючи обов'язок громадянина. Мислитель у своєму творі “Досліди” наголошує, що “немає нічого прекраснішого і гідного схвалення, як належним чином добре виконати своє людське призначення” [6, 383].

В українців гуманістичними ідеями були пройняті суспільно-політичні погляди І. Вишенського, котрий у своїх творах звеличував тих, хто кращі “вірою діяльною”, критикував соціальну несправедливість і пропагував ідею рівності всіх верств суспільства [8, 13]. Підтримуючи традиції рідної культури і народного виховання, він був переконаний у необхідності здобуття освіти рідною мовою.

У XVII ст. висока громадянська тематика властива класицизму, що орієнтувався на художні зразки та естетичні норми античної класики і досягнув свого найбільшого розквіту у Франції. Представники цього напрямку (П. Корнель, Ж. Расін, Ж.-Б. Мольєр та ін.) вбачали в античності насамперед ідею громадянськості: вірність вітчизні, виконання своїх обов'язків перед суспільством і підпорядкування особистості інтересам держави [12, 76].

У наступному столітті нова ідеологічна течія — Просвітництво — проявилась у соціології, філософії, педагогіці, політиці, літературі, мистецтві та інших сферах духовного життя і дала світові блискучих філософів і письменників: Ш. Монтеск'є, Вольтера, Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо, П. Бомарше — у Франції, Дж. Локка, Д. Дефо, Дж. Свіфта, Г. Філдінга — в Англії, Г. Лессінга, Й. Гердера, Й. Гете, Ф. Шіллера — в Німеччині та ін. Просвітители намагались обґрунтувати основи нового державного та суспільного ладу, вірили в людину, в її розум і високе покликання, приділяли велику увагу проблемам виховання.

У вихованні та моральному розвитку особистості вони вбачали можливість вдосконалення суспільства. “Закони виховання — це перші закони, які зустрічає людина в своєму житті. Й оскільки ці закони готують нас до того, щоб стати громадянами, то кожна сім'я повинна керуватися зразком великої сім'ї, яка охоплює окремі сім'ї”, — зазначав Ш. Монтеск'є у своїй праці “Дух законів” [7, 187].

В Україні в цей період Г. Сковорода відстоював ідею суспільства, побудованого на засадах загальної рівності, демократизму, гуманізму, патріотизму. Метою виховання мислитель вважав підготовку вільної, гармонійно розвиненої, корисної для суспільства людини, з почуттям власної гідності, здатної пізнати себе і навколишній світ. Найважливішою складовою теорії пізнання просвітителя було пізнання людиною своєї ролі в житті народу і держави в ім'я найкращого служіння “громадянського”, “народного” і “государственного”. Кожна людина, на думку мислителя, повинна пізнати себе як частину власного народу, з яким зв'язана законами, звичаями, мовою, землею. Свою теорію пізнання і самопізнання Г. Сковорода вважав наукою, що веде до щастя. “Сіє-то есть быть щастливым — узнать, найти самого себе”, — писав він у своєму творі “Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни” [10, 225].

Згодом на захист національних прав і гідності людини стає І. Котляревський. Великого значення він надавав національно-патріотичному вихованню, підготовці діяльних, розвинених громадян. У своїй “Енеїді” письменник оспівує самовідданість, мужність, патріотизм:

*“Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат”* [5, 186].

У другій половині XVIII ст. новий напрямок у літературі — сентименталізм — був спрямований до розкриття внутрішнього світу героїв та їх почуттів. Активні сентименталісти порушували питання про зміну суспільних відносин відповідно до потреб простої людини. Пасивні сентименталісти, намагаючись відійти від політики, шукали спасіння в духовному розвитку, критикували розбещеність, холодний практицизм; їх симпатії були на боці трудового народу, в якому вони вбачали високу моральність і людяність. Однак усі сентименталісти поділяли просвітительську ідею про цінність людської особистості, вимагаючи поваги до

простої людини, виховуючи почуття власної гідності, співчуття і прагнення допомогти ближньому. Вони вважали, що для духовно багаті людини здійснювати добродіяльні вчинки — це наслідувати власну природу [11, 132]. Представники цього напрямку в англійській літературі — С. Річардсон, О. Голдсміт, Л. Стерн, у французькій — Ж.-Ж. Руссо та його послідовники, в українській — Г. Квітка-Основ'яненко.

“Природний” стан життя людей як рівних і вільних істот, здатних до самовдосконалення, джерела та чинники суспільного насильства, шляхи повернення свободи, виховання людини-громадянина описані у творах Ж.-Ж. Руссо. Французький мислитель вважав, що можна створити ідеальний державний лад за взаємною згодою громадян, підтримував просвітительські ілюзії про те, що суспільні відносини будуються людьми свідомо і не є результатом об'єктивного розвитку історії суспільства. Серцевину суспільного договору він вбачав у гармонії особистих і суспільних інтересів. Суспільний договір філософ трактував: “Кожен з нас віддає себе і всі свої права громаді, верховну владу над якою здійснює загальна воля, і як член громади кожен з нас стає невіддільною частиною цілого” [9, т. 2, 172].

Одним з компонентів суспільно-правового ідеалу Ж.-Ж. Руссо було виховання громадянина. На його думку, для підготовки громадян до життя в “державі розуму” потрібна розгалужена система виховання, побудована на засадах “наслідування природі”, врахування вікових особливостей дитини, на продуктивній праці і вияві самодіяльних можливостей, фізичному, моральному та інтелектуальному розвитку вихованців. Вважаючи головним природним правом людини право на свободу, Ж.-Ж. Руссо висунув ідею вільного виховання і виступав проти авторитаризму у вихованні. “Жити — ось ремесло, якому я хочу навчати його (вихованця — М.Б.). Він буде насамперед людиною...”, — зазначає автор у своєму творі “Еміль, або Про виховання” [9, т. 1, 30].

Народний характер, душевна цнота простолюду, національно-колеритний образ українців зображені в сентиментально-реалістичних творах письменника і активного громадсько-культурного діяча Г. Квітки-Основ'яненка. Змальовуючи у своїх творах реалістичні образи селян, письменник показав моральність, працьовитість, щирість простих людей. “Коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі й совіт добрий дасть”, — у цьому полягає гуманістична тенденція його творів [3, 45].

Засудження існуючого суспільства і протиставлення йому індивідуума, розкриття свободи особистості з її глибоким духовним життям, намагання передати внутрішню складність людської психології властиве поглядам представників романтизму кінця XVIII — початку XIX ст. В. Гюго, А. Дюма, Ж. Санд, Дж. Байрон, Г. Гейне, П.-Б. Шеллі, А. Міцкевич та інші звернулись до історичного минулого своїх народів, виступаючи за утвердження національного мистецтва, його народності, підкреслювали неповторні риси кожної культури. Вони сприяли також зацікавленості процесом розвитку різних країн і народів.

Найвідоміший представник французького романтизму В. Гюго підтримував ідею братства народів і торжествування миру. Оцінюючи історичні процеси з моральної точки зору, вбачаючи в суспільних подіях прояв доброї або злої волі окремої особистості, він вірив у перемогу соціальної справедливості. “Мир — це підсумок... Коли людська совість відчуває, що вона перебуває в стані рівноваги із соціальною дійсністю; коли роздробленість народів поступається місцем єдності континентів; коли ніхто не завдає шкоди сусіду — чи то окрема людина чи ціла нація; коли бідний усвідомлює необхідність праці, а багатий усвідомлює велич праці; коли матеріальна основа в людині підпорядковується духовній основі; ...коли дитина шанує батька, а батько поважає дитину; ...коли кордони між націями стираються; ...коли кожна людина створює в собі зі своєї чесності певну внутрішню вітчизну... Таке майбутнє”, — так звучать рядки промови письменника на Конгресі миру в Парижі [1, 602].

Віра в суспільний прогрес, заперечення національної несвідомості і комплексу меншовартості, мрія про волю свого народу, яка надасть історичний шанс батьківщині, властиві творчості геніального митця і мислителя Т. Шевченка. Він надавав великого значення вихованню високоморальної людини з громадянськими переконаннями, здатної любити рідну батьківщину, добре усвідомлювати обов'язки перед суспільством, бути нетерпимою до лицемірства і неправди. На його думку, виховний ідеал — це людина з багатогранними знаннями і естетичними смаками, здатна їх застосовувати у житті, котра обізнана з

літературними творами, вміє цінувати мистецтво і любить працю [11, 512]. Надаючи важливого значення сімейному вихованню, Т. Шевченко вважав, що воно повинно мати суспільний характер.

Значний рівень соціальної самосвідомості суспільства, пізнання соціальної природи суспільства і людини в їхньому історичному розвитку були необхідною передумовою розвинутих форм реалізму. Прагнення виявляти основне в життєвих явищах — об'єктивну дійсність, виражати глибокі істини життя — завдання, яке ставили перед собою представники реалізму, що в XIX ст. набрав форми критичного реалізму (Ф. Стендаль, О. Бальзак, Г. Флобер, Ч. Діккенс, В. Теккерей, О. Пушкін, М. Гоголь, Л. Толстой, Ф. Достоевський, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та ін.). Головним завданням для представників реалізму XX ст. (Р. Роллан, Р. Мартен дю Гар, Т. Манн, Г. Манн, Д. Голсуорсі, Б. Шоу, Т. Драйзер, Е. Хемінгуей та ін.) було звеличення позитивного героя-борця за щастя людства, перемогу людини над ворожими їй силами, подолання трагізму дійсності.

Протиставлення людини суспільству як щось чуже, що руйнує індивідуальність, її свободу, є твердженням екзистенціалізму — напрямку, що виник у 20-х роках XX ст. (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю та ін.). Людська екзистенція розглядається як абсолютна активність, що постійно перебуває в процесі творення. Світ набуває значущості і структурності лише завдяки екзистенції. Один із лідерів екзистенціалізму Ж.-П. Сартр сповідував ідеал одухотвореної мислячої людини та її формування пов'язував зі свідомим вільним вибором мети. Ефективним вважав самовиховання, віру у себе і свої власні сили (“людина є лише такою, якою вона сама себе творить”) [2, 222].

Сучасну літературу в епоху науково-технічного прогресу, прискороного ритму життя, напруги людських стосунків, екологічних проблем об'єднує пошук людиною змісту життя, істин, розкриття морального стану і внутрішньої гармонії особистості, подолання індивідуальної відокремленості, бажання людської єдності, протиставлення агресії ідеалів гуманізму, досягнення гармонії в єдності інтересів особистості і суспільства.

І хочеться погодитися з українською поетесою Л. Костенко:

*“Коли в людини є народ,
Тоді вона уже людина”* [4, 38].

І в середньовічній літературі, і в класицизмі, і в реалізмі та в інших літературних напрямках, проникаючи у внутрішній світ людини і прослідковуючи розвиток суспільного життя, постійно розглядалися і досліджувалися проблеми “людина як особистість” і “людина як громадянин”.

Письменники будь-якого періоду та напрямку намагались прослідкувати вплив культури та літератури на свідомість особистості, її розвиток, з'ясувати, чи можуть вчені, мислителі, митці керувати процесом формування культури, одночасно творити себе самого і навколишню дійсність. Культура і творець розглядаються як нерозривне діалектичне єдине, як суб'єкт і об'єкт історії.

Проблеми, що розглядає у своїх творах письменник, завжди зумовлені особливостями життя його народу, суспільного розвитку його країни в певну епоху. Ці проблеми можуть бути подібними до проблем інших народів, загальнолюдськими і вічними.

Письменник прагне, щоб читач зрозумів його позицію, погляди, почуття і керувався у житті тим, що пізнав з його творів. Саме так він проявляє свою громадянську активність, намагаючись формувати у читача громадянську позицію, вбачаючи у ньому особистість.

Читач повинен вступати у співтворчість із письменником, прагнучи зрозуміти літературний твір і автора. Адже сприйняття художнього твору вимагає творчої уяви, певних знань, життєвого досвіду.

Сьогодення потребує освічених громадян, які мають доступ до інформації, що дозволяє їм брати участь у житті суспільства, робити власний внесок у розвиток країни, приймати усвідомлені та відповідальні рішення. Оскільки література є одним із факторів впливу на свідомість особистості, постає необхідність поглибити літературну освіту широкого загалу читачів, ознайомити їх з класичною і сучасною літературою, з творами вітчизняних і зарубіжних письменників. Відкриваючи горизонти невідомих досі читачу знань, допомагаючи пізнати навколишній світ, позитивно впливаючи на глибину інтересів, захоплення і вибір

життєвої позиції, література є прекрасною школою виховання естетичних і громадянських почуттів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гюго В. Дела и речи // Собрание сочинений: В 15 томах. — М., 1956. — Т. 15.
2. Джурицкий А. М. История зарубежной педагогики. — М., 1998.
3. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся // Твори. — К., 1956.
4. Костенко Л. Вибране. — К.: Дніпро, 1989.
5. Котляревський І. Енеїда // Твори. — К., 1957.
6. Монтень М. Опытты // Сочинения: В 3-х т. — М.: Голос, 1992. — Т.3.
7. Монтескье Ш. О духе законов // Избранные произведения. — М., 1955.
8. Погребник В. Українська класична література (кінець XI-XX ст.). — Львів, 1988.
9. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2-х т. / Под ред. Г.Н. Джигладзе. — М.: Педагогика, 1981.
10. Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни // Твори: В 2-х т. — К., 1961. — Т.1.
11. Фіцула М.М. Педагогіка. — К.: Академія, 2000.
12. Штейн А.Л. и др. История французской литературы. — М.: Просвещение, 1988.

Тетяна БОНДАРЕНКО

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Одним із завдань, поставлених сьогодні перед освітою, є пошук шляхів розвитку національної самосвідомості підростаючого покоління. Ефективним засобом формування цієї інтегративної якості в учнівської молоді визнано краєзнавчу роботу. Не зважаючи на те, що опрацьовано широке коло питань у цьому напрямку, залишається невирішеною проблема формування національної самосвідомості старшокласників у ході краєзнавчої діяльності. У статті розглядається змістовно-технологічний аспект формування національної самосвідомості учнів старших класів у процесі краєзнавчої роботи.

Сучасні тенденції соціально-політичного розвитку України вимагають від освіти формування в молодого покоління національних цінностей, національної свідомості і самосвідомості, національного характеру, національної гідності, активізації національної самоідентифікації особистості, зміцнення статусу українця в міжнародному соціокультурному середовищі [7]. Важливою громадянською рисою особистості визнано на сьогоднішній день національну самосвідомість, яка є тим феноменом, що сприяє "...розвитку усіх потенцій, можливостей особистості, ушляхетненню мети, смислу і змісту її життя та діяльності" [4].

Виникла потреба у розробці, теоретичному обґрунтуванні та практичному використанні тих шляхів і засобів навчально-виховної роботи, які сприяють становленню національної самосвідомості учнівської молоді. Одним із таких дієвих засобів визнано краєзнавство. Про зростання уваги до організації краєзнавчої роботи з боку влади свідчать державні документи "Програма розвитку краєзнавства на період 2002-2010 років (постанова КМУ від 10.06.2002 р. №789), указ Президента „Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні” (2001 р.).

У ході краєзнавчої роботи створюються умови для розкриття всієї сукупності фактів, явищ, процесів (у їх взаємозв'язках і взаємовідношеннях), характерних для певної території та визначення особливостей життя цієї території в природно-історичному, соціально-економічному та історико-культурному відношеннях.

Ще на початку ХХ-го століття батьківщинознавство, яке пізніше було названо краєзнавством, визнавалося педагогами могутнім засобом патріотичного виховання, формування національної свідомості і самосвідомості учнів (С. Русова, І. Франко, П. Антонович, С. Рудницький, В. Скороход, В. Геринович та ін.). На цьому наголошувалося і в ході Першого Українського Педагогічного конгресу, що відбувся у Львові (1935 р.) [8]. Після краху радянської системи, при якій краєзнавство було спрямоване на розвиток радянської свідомості і самосвідомості, радянського патріотизму, в 90-х роках ХХ-го століття розпочалися пошуки шляхів використання краєзнавчої роботи для формування національної самосвідомості учнівської молоді (Т. Анікіна, Н. Таран, Л. Паламарчук, Г. Майборода). Г. Гуменюк довела